

Л.І. Березовська
**ПРОБЛЕМА САМОВИХОВАННЯ
УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-
ВИХОВНОМУ
ПРОЦЕСІ ШКОЛИ**

Сучасна школа переживає складний період, коли здійснюється рішучий поворот педагогічного процесу до особистості школяра. Нова школа має поважати гідність кожного учня, його індивідуальні запити й інтереси, створювати сприятливі умови для самопізнання, саморозвитку, самовизначення та самореалізації особистості школяра.

Шляхи особистісного зростання учнів розглядалися багатьма вченими педагогами і психологами, зокрема Б.Г. Ананьєвим, А.Я. Аретом, Л.І. Божович, О.І. Кочетовим, А.Г. Ковальовим, О.М. Леонтьєвим, С.Л. Рубінштейном, Л.І. Рувинським.

Особистість формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. До внутрішніх чинників ефективного самовиховання відносять:

– сформоване й усвідомлене самопізнання і самооцінку (В.О.Сухомлинський);

– достатній рівень самосвідомості, щоб на його основі у людини виникало певне ставлення до оточуючої дійсності (А.Я.Арет, О.О.Бодальов, О.Г. Ковальов);

– організація конфлікту між старими і новими прагненнями особистості. За відсутності переживання такого конфлікту спонукування до самовиховання буде неефективним (А.С.Макаренко);

– становлення самостійності, яке виражається в тому, що людина, керуючись власними потребами, можливостями та інтересами

самостійно починає визначати план майбутнього життя, Учені (О. Бодальов, А.Гельб, О. Ковальов, П.Хед) відзначають, що прийняття рішення займатися самовихованням є "посильним для людини за умови, коли вона має досвід вирішення хоча б нескладних питань, життєвих завдань, які постають перед нею; потреба індивіда в прискореному розвитку (О.І.Кочетов);

– здатність людини до самоуправління, наявність у неї розвинутої волі як процесу активної свідомої саморегуляції (Н.І.Бражник, В.І.Селіванов, М.Г. Тайчинов та ін.). О.Г.Ковальов, О.О.Бодальов відзначають можливість самовиховання і серед слабовільних людей, але воно є непостійним, і нерідко відрізняються лише добрими намірами.

Отже, самовиховання – це внутрішнє становлення людини, висхідним компонентом якого є саморозвиток, що підсилюється самознаходженням, самоствавленням, самоутвердженням. Воно відбувається лише в тому випадку, коли особистість ставить перед собою певну мету саморозвитку, самовдосконалення і прагне досягти її незалежно від ситуації, в яку потрапляє, застосовуючи для цього всі сприятливі умови та засоби. Зовнішніми умовами самовиховання є такі (О.І.Кочетов):

– систематичність виховної роботи;

– створення умов для всебічного розвитку особистості;

– розвиток усіх форм дитячого самоуправління. Зростання самостійності і активності в житті учнів, заохочення дітей до творчості, в результаті чого й формуються уміння і навички самовиховання;

– осмислення досвіду життя підлітками, розвиток суспільної думки, що має вирішальне значення для формування самооцінки, вимогливості до себе, для формування цілей і задач самовиховання;

– узгодженість і спрямованість виховного впливу, в результаті якого відбувається регуляція взаємин між вихователями і вихованцями. Особливо це важливо для узгодження об'єктивних і суб'єктивних факторів при самовихованні підлітків [2: 133].

У залежності від того, що виступає предметом самовиховання, в психологічній структурі особистості можна ви ділити три основні його форми (І.І.Чеснокова) [1: 233-234] :

- формування нового психічного утворення в особистості, якого досі не було;

- самоперетворення, злам старих стереотипів, звичок, перебудова, переструктурування, або знищення їх у собі. Особистість переоцінює свої ідеали, долає в них стихійні тенденції. Автор зазначає, що перша і друга форми – це пошуки себе, вони не завжди завершуються здійсненням основного задуму, незважаючи на зусилля;

- підтримка цілісності і стабільності свого „Я”. Таке самовиховання спрямовано на психологічне збереження особистості, на те, щоб протистояти зовнішнім впливам і залишатися самим собою.

Успішність самовиховання визначається його стійкою мотивацією. Мотивами самовиховання називають „усвідомлені причини, інтереси,

прагнення, установки, потреби, які змушують особистість працювати над собою” [1: 9].

Передумовою виникнення мотиву до самовиховання А.Я.Арет вважає „певний рівень розвитку свідомості і самосвідомості особистості, на основі / яких у людини створюється певне ставлення до дійсності, усвідомлення відношення між „я” і „не-я”, відношення „я і світ”, „я і життя” .

Мотив самовиховання виникає зазвичай як результат усвідомлення ступеня невідповідності „я-реального” і „я-ідеального” особистості (І.І. Чеснокова).

Отже, мотиви самовиховання є такими (А.Я. Арет, О.Г.Ковальов, О.І. Кочетов, Л.С. Сапожнікова):

- Усвідомлення індивідом необхідності подолати розрив між власними можливостями та вимогами життя. Розуміння цієї необхідності, виникає тоді, коли людина ставить перед собою певні завдання, їх можуть зумовити особливості праці, взаємостосунки з іншими тощо.

- Змагання: прагнення бути кращим за іншого, бути першим, вироблення якості ідеалу стимулює до розвитку в собі позитивних і викорінення негативних якостей.

- Критика з боку батьків та інших людей, які оточують індивіда, спонукає його до самоаналізу, усвідомлення своїх недоліків, прагнення змінитися на краще.

- Приклад оточуючих людей, які є авторитетом, а також прагнення, самому стати прикладом для інших.

- Бажання узгодити власні цілі, що відповідають особистим

інтересам індивіда з цілями, які ставить колектив.

- Бажання набути необхідних якостей для досягнення успіхів у певному виді діяльності, майбутній професії.

- Прагненням до успіху.

- Інтереси. Якщо школярам цікаво займатися певним видом діяльності, вони будуть ним займатися без контролю і примусу з боку старших.

- Бажання справитися із завданням.

Важливим питанням для керівництва-самовихованням школярів є визначення сензитивного періоду для цього виду діяльності.

Ще в молодшому шкільному віці діти здатні давати характеристику ступеня, виразності власних моральних якостей, установлювати зв'язки між вчинками інших людей і якостями їх особистості, починають аналізувати свою поведінку. Але через недостатність усвідомлення власних особистісних якостей і несформованість певного ставлення до них дитина ще не прагне до самовиховання (Л.І. Рувінський) [5].

У молодшому підлітковому віці у учнів пробуджується інтерес до внутрішнього світу людини, вони прагнуть розібратися в особливостях інших людей і самому собі. На перший план самовиховання здебільшого висувають мотиви та інтереси, що часто є імпульсивними, необґрунтованими і ситуативними. Чим старшими стають підлітки, тим сильнішим є вплив самовиховання на їхню психологічну і практичну підготовку до майбутнього життя. Поведінка старших підлітків виразно свідчить про перевагу життєвих поглядів, пов'язаних із уявленням про майбутнє. Зростає роль

характеристик, що привчає учнів до самоаналізу, дає педагогові багатий матеріал для роботи з ними.

За твердженням В. Сухомлинського, «самовиховання потребує дуже важливого, могутнього стимулу — почуття власної гідності, поваги до себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу — доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус. За самою своєю суттю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності людини. Педагогічне керівництво самовихованням — це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибоко взаємною вірою в добрі наміри».

Здатність до самовиховання залежить від таких властивостей:

- глибини «Я-образу», яка включає уміння підлітка описати власну особистість за різними модульностями («моральне-я», «фізичне-я», «інтелектуальне-я», «емоційне-я», «трудова-я»), при цьому виділивши як позитивні, так і негативні риси та обґрунтувавши, чому саме таким він себе оцінює;

- наявність прагнення набути позитивних особистісних рис. Таке прагнення виникає за умови глибокого самоусвідомлення, коли дитина проаналізувавши свою поведінку та її мотиви, помічає невідповідність між тим, якою вона є, і якою хоче стати. Ця

невідповідність якраз і породжує внутрішній конфлікт, який вирішується шляхом самовиховання;

•знання засобів самовдосконалення та уміти їх застосовувати. Для реалізації планів самовиховання не достатньо наявності бажання стати кращим, необхідно ще знати, як це можна зробити, володіти відповідними засобами.

Засоби самовдосконалення – це засоби здійснення впливу на самого себе;

- самосвідомості, з'являється прагнення до формування вольових і моральних якостей. Наприкінці підліткового віку учні з нормальним інтелектом повністю здатні до цілеспрямованого самовиховання [3]. Вони оцінюють себе не лише за тими якостями, які в них є, а й за можливостями саморозвитку, що дає їм змогу ставити реальні задачі самовиховання і прагнути їхнього досягнення.

Таким чином, здатність до самовиховання полягає у формуванні та розвитку позитивних рис власної особистості та викоріненні негативних її рис. Воно потребує від людини знання себе, вміння аналізувати кожен свій вчинок, що сприяє виробленню вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливе досягнення успіху. Тому педагоги повинні детально аналізувати в індивідуальних бесідах і на зборах порушення правил поведінки, їх причини, привчати учнів до самоаналізу.

Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, уміння керувати собою, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Тому слід

залучати школярів до видів діяльності, які передбачають зібраність, організованість, відповідальність.

Долаючи труднощі, вони загартовують волю, доводять розпочату справу до кінця, переконуючись, що навіть невеликі успіхи роблять їх сильнішими.

Підвищує ефективність процесу самовиховання ідеал, до якого прагне учень. Спостереження переконують, що до самовиховання байдужі переважно ті, хто не має життєвої мети, ідеалу. Тому важливо знати ідеали учнів, допомогти сформуванню ідеалів тим, хто їх не має.

Успішність процесу самовиховання значною мірою залежить від рівня розвитку колективу взагалі. У згуртованому колективі, де панує здорова громадська думка, атмосфера доброзичливості, розвинута взаємовимогливість, самовиховання відбувається здебільшого, успішно.

Процес самовиховання тривалий і охоплює такі етапи:

- з'ясування педагогами ставлення учнів до процесу самовиховання. З цією метою проводять анкетування. На цьому етапі в учнів формують спонукальні мотиви, свідоме ставлення до самовиховання. Насамперед домагаються усвідомлення вихованцем, що його доля залежить не лише від виховної роботи школи, а й від самотійної роботи над собою. Він також повинен збагнути, що самовиховання є його особистою справою і справою суспільства;

•поява в учня прагнення до самовдосконалення. Педагог на цьому етапі повинен допомогти сформуванню ідеалу, до якого слід

прагнути, виробити в учня стійке бажання наслідувати його. З'ясувавши відмінність між собою і своїм ідеалом, вихованець бачить, які риси він має виробити для його досягнення, яких недоліків слід позбутися. У процесі самовиховання учень порівнює себе з ідеалом. Оскільки він сам постійно змінюється на краще, ідеал також потребує вдосконалення, збагачення. Ідеал допомагає йому скласти програму самовиховання. На цьому етапі варто обговорити з учнями окремі фрагменти індивідуальних програм самоосвіти та самовиховання видатних осіб;

• початок систематичної роботи учня над собою у процесі реалізації програми самовиховання. Цей процес здійснюється в різноманітних видах діяльності: навчанні, праці, самообслуговуванні, виконанні громадських доручень, участі в роботі гуртків тощо. Педагог допомагає учневі контролювати результати втілених рішень. Згодом зовнішній контроль педагога чи колективу послаблюється, зростають самостійність та ініціатива вихованця.

Зважаючи на особливості етапів самовиховання, педагогу слід кваліфіковано планувати свою виховну роботу з учнями.

У процесі організації самовиховання учнів навчають спеціальних прийомів роботи над собою, до яких належать:

а) самопереконавання, – полягає у пропонуванні учневі знайти в певній ситуації аргументи і за їх допомогою переконатись у правильності чи неправильності свого вчинку або переключити в конфліктній ситуації

думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли;

б) самонавіювання, – пропонують використовувати за необхідності подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у власних силах, нерішучість. Самонавіювання передбачає повторення учнем подумки або вголос певних суджень. Наприклад, щоб подолати запальність, можна запропонувати таке судження: «Ненавиджу в собі запальність. Я повинен і можу її позбутися»;

в) самопідбадьорювання. Цей прийом ефективний, якщо учень губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах та можливостях;

г) самозаохочення. Застосовують його, якщо учень, долаючи певні труднощі, виконав складне завдання. Ефективний він за необхідності подолати негативні риси особистості;

г) самопримус. Допомагає у боротьбі з внутрішньою неорганізованістю, небажанням вчитися, працювати, з лінощами;

д) самоаналіз. Йому належить вирішальна роль у самовихованні, оскільки він передбачає уміння аналізувати свої вчинки, давати їм певну оцінку;

е) практичні прийоми. До них належать прийом «крок уперед» – щоденне планування діяльності на наступний день; прийом «оцінювання прожитого дня» – аналіз учнем своїх дій, вчинків, недоліків;

є) «правила моєї поведінки». Полягає у дотриманні складених для учня правил поведінки. Привчає до виконання своїх обов'язків;

ж) самозобов'язання. Передбачає планування учнем роботи над собою на місяць, семестр або рік залежно від того, які риси особистості і в який термін він прагне сформулювати чи подолати;

з) «упізнай себе». Має характер гри, за якої учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища. Той впізнає себе, а товариші доповнюють цю характеристику;

і) «самохарактеристика» і «взаємохарактеристика». Суть цих прийомів полягає в обговоренні в колективі підготовлених у такий спосіб, Характерних рис самовиховання.

Важливою є також здатність до саморегуляції. Саморегуляція поведінки – це вміння долати перешкоди на шляху, та вміти їм протистояти.

Отже, самовиховання – це одна із форм самовдосконалення, яка зводиться до свідомого розвитку дитиною власних позитивних якостей і викорінення негативних, а порівняння себе з ідеалом та з іншими допомагає визначити, які особистісні риси влаштовують дитину, з якими вона буде боротися, а яких ще прагнутиме набути.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Выготский Л.С.* Собрание сочинений: В 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – 386 с.

• *Кочетов А.И.* Организация самовоспитания школьников. – Минск: Народная асвета, 1990. – 174 с.

• *Основы самовоспитания* /Под ред. Л.И. Рувинского, Л.А. Шаевой. – М.: Знание, 1986. – 64 с

• *Психологія самоактивності учнів у виховному процесі.* Навч.-метод, посібник / М.Й. Боришевський, С.Г. Музичук, В.В. Антоненко та ін. – К.: ІЗМН, 1999. – 190 с.

• *Рувинский Л.И.* Самовоспитание личности. – М.: Мысль, 1984. – 140 с.

Подано до редакції 26.05.08

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается проблема самовоспитания школьников в процессе учебно-воспитательной работы. Автор обращает внимание на особо важную роль самовоспитания в становлении личности ребенка. Раскрывает формы и особенности работы педагогов, дает советы и практические рекомендации.

SUMMARY

The article presents the problem of self-education of children as an important factor of developing their personality. It demonstrates some forms and special features of teachers' work, points out external and internal conditions of self-education.